

GERICS JÓZSEF: EGYHÁZ, ÁLLAM ÉS GONDOLKODÁS MAGYARORSZÁGON A KÖZÉPKORBAN

Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995, 318 l.
(METEM-könyvek, 9).

A medievisztikai alapkutatások a középkorral foglalkozó valamennyi tudomány szak érdeklődésére igényt tarthatnak, hiszen eredményeikre minden középkorkutatónak támaszkodnia kell. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem középkori történész professzorának 1962 és 1994 közt publikált cikkeiből összeállított tanulmánykötet (melynek három tanulmányát feleségével – és kollégájával – közösen írta a szerző) így nem csupán a történettudomány és az irodalomtörténet-írás forrásbázisának tartott krónikák és legendák vizsgálata révén keltheti fel a régi magyarországi irodalom iránt érdeklődők figyelmét, hanem historiográfiai eredményeivel, eszmetörténeti vizsgálataival és módszertani megfigyeléseivel is.

A *Domanovszky Sándort* mint az *Árpád-kori krónikakutatás úttörőjét* bemutató tanulmány után jó néhány cikk foglalkozik első királyunk életművével és általában a Szent István-korral. *Magyarország és Bulgária Szent Péternek való felajánlását* elemezve – Györffy György felfogásával szemben – Gerics kifejti, miért nem szabad párhuzamot vonni a 11. század első felének Magyarországja és Bulgáriája közt. Hazánk (Pannónia) területét a kortársak úgy tekintették, hogy az a Római Birodalom nyugati feléhez tartozik, s így annak a területnek a része, amelyet a ha-

mis – de akkortájt még általában hitelesnek tartott – *Constitutum Constantini* Szent Péternek és utódainak adott. Bulgáriát viszont már az ezredforduló táján a régi *Imperium Romanum* keleti részéhez tartozónak tekintették. A kérdéssel a közelmúltban foglalkozó Györffy György mindkét felajánlást a spirituális ügyekre vonatkoztatja. Gerics szerint VIII. János e tárgyban kiadott oklevelében a régi lelki fennhatóság *visszaállításáról* van szó. István felajánlása Szent Péternek – ha egyáltalán volt ilyen! – legalább annyira érintette a római egyház (VII. Gergely pápa előtt általánosan elismert) defensorát, a (nyugati) császárt, mint a pápát. Gerics itt is s más tanulmányaiban is hangsúlyozza, hogy Szent István egyházkormányzati szerepe király voltával állt kapcsolatban.

Hasonlóképp Györffy Györgynek első királyunkról alkotott véleményével foglalkozik a *Szent István királyá avatásának történetéhez* című tanulmány. Györffy a pannonhalmi alapítólevél egyes passzusait a hagyományostól eltérően fordította, s ezzel államalapító királyunk koronázására vonatkozó forrást keresett benne. Gerics a régebbi szakirodalom fordításának és értelmezésének a helyességét bizonyítja, s kimutatja, hogy nem lehet Anasztáz apátnak pápai követi szerepet tulajdonítani, illetve az oklevél „laureati sumus” kitételét

István király (pápai felhatalmazással végbement vagy anélkül történt) koronázására vonatkoztatni.

A *Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Theotmar krónikájában* című (Ladányi Erzsébettel közös) tanulmány az első királyunk királlyá avatása szempontjából elsőrendű forrásra alapozva a korai magyar királyok felkenéséből és megkoronázásából eredő főpap-fejedelem (praesul princeps) jogi státusát bizonyítja. Ugyancsak Szent István és a korai magyar királyok egyszerre államfői és püspökök fölé emelt egyházi méltóságát tárja elénk (a szintén Ladányi Erzsébet társszerzővel közösen írt) *A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája* című tanulmány. Tóth Zoltán kutatásai és a külföldi szakirodalom nyomán a nagyharsányi dénárlelet előlap-ábrázolásának az elemzésével a cikk arra az eredményre jut, hogy Szent István lándzsájában nemcsak a senkinek alá nem vetett uralkodó felségjelvényét láthatták a kortársak, hanem azt az égi fegyvert (arma coelestica) is, amelyet Isten keze nyújt, s ez a tény jelölte ki az uralkodó helyét a (VII. Gergely pápa előtti) egyházon belül.

Az *állam- és törvényalkotó Szent István* című tanulmányban Geric Váczy Péterrel vitázva azt bizonyítja, hogy a Szűz Máriának történő országfelajánlás motívuma nem bizánci eredetű: van nyugati forrás, ahol (Warmund ivreai püspök sacramentariumának a képén) Szűz Mária koronát helyez az előtte hódoló III. Ottó császár fejére.

A *politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térésének korai hagyományára* című cikk több 11–12. századi német forrást is bemutat, amelyek a magyarság megtérítésének a művét nem Szent

Istvánnak, hanem III. Ottó, illetve II. Henrik német császároknak és Gizella királynénak tulajdonították.

A tanulmányok következő csoportja (*Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban [Szent Gellért Aba királyról], A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után, Péter király egyházpolitikája és következményei*) az első királyunk halálát követő időszak kormányzati és egyházpolitikai eszméit kutatja. Az Altaichi Évkönyvek szerint III. Henrik német császár a ménfői csata kimenetelét kifejezetten olyan istenítéletnek tekintette, amely az ő fennhatósága alá juttatta Magyarországot. III. Henrik megváltoztatta a Szent István-kori magyar–német kapcsolat jellegét. Ehhez a német birodalmi „beállításhoz” közelítettek a Szent Gellért-legendák, amelyek Aba Sámuel Pető lázadó alattvalójaként mutatták be. Ugyanakkor más forrásokból kiderül, hogy Péterrel a magyar püspöki kar, sőt a nemesek nagy része is konfliktusba került, bár ez utóbbiak – a hűbérjognak megfelelően – többszörösen figyelmeztették Pétert, s végül is nem a király, hanem gonosz tanácsosa, Budó ellen léptek fel. Budó halálra ítélése után – megrettenve – menekült el Péter, de nem a (saját) személyét ért fenyegetés miatt. Ami pedig Abát illeti, ő nem a Péter által felbolygatott eredeti egyházi állapotokat állította helyre, hanem – kifogástalanul egyházas módon – Rómához fordult. Igen tanulságos, hogy Aba Sámuel a rá kimondott pápai anatóma után is maga mögött tudhatta a magyar püspökök nagy részének a támogatását. Ez a helyzet viszont gondot okozott a Gellért-legendá írójának. Ő úgy tisztázta hősét a pápa által kiátkozott király támogatásának a gyanúja

alól, hogy – az Aba által a főurakkal szemben elkövetett vérengzésért – Gellérttel bűnbocsánat nélküli átkot mondott ki a királyra. Ami Pétert illeti, ő Gerics véleménye szerint azért kerülhetett összeütközésbe a magyar püspökökkel, mert (egyres német császárok egyházpolitikai törekvéseit mintázva) kísérletet tett egyházi javak (saját célokra történő) lefoglalására.

Szent István tiszteletének a története szempontjából érdekes feltételezés, hogy első királyunk kanonizálása pápai közreműködés, engedelem nélkül mehetett vége: Gerics megfigyeli, hogy II. Orbán 1096-ban, II. Paschalis 1102-ben „vallásos”, illetve „boldog emlékezetű, kegyes” jelzőkkel illetik Istvánt, de nem nevezik szentnek. Mindez tovább rontja Hartvik legendájának (Gerics és mások által másutt is) már alaposan megtépzott történeti hitelét.

Szent László uralmának vitás kérdéseiről a legendákban és a krónikákban című tanulmányában a szerző végül Bogyay Tamásnak (más kutatók által is vallott) véleményét fogadja el: az első, pápa által történt, ismert királlyá avatásra (Zvoimir, Szent László sógora, horvát király megkoronázására) csak VII. Gergely pápasága idején, 1076-ban került sor. Hartvik forrásai azok a ravennai hamisítványok lehettek, amelyeket a IV. Henrik császár által támogatott ellenpápának, VII. Kelemennek (1080–1100) a Henrik által kinevezett híve, Wibert ravennai érsek készített. (Zárójelben megjegyezzük, hogy – Püspöki Nagy Péter személyében – van olyan kutató, aki indokolás nélkül hiteles dokumentumnak fogadja el a Jaffé által hamisnak minősített forrásokat!) A Szent István-legendákkal, és azon belül Hartvikkal és művével foglalkozik a *Politikai és*

jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában című tanulmány is, amely szerint a Szűz Máriának történet országfelajánlás nyugati kereszténységben is ismert motívumának a bekerülése a Nagyobb Legendába a Szent Péternek való felajánlás ellentételezését szolgálta. Gerics okfejtése szerint Szent László udvari papjai egyszerre kerestek eszmei fegyvert a császári és a pápai felsőbbbségi igények (a vesztes ménfői csata, illetve a magyar felségjelvények Rómába küldése) ellensúlyozására. Annak ellenére, hogy nem fogadja el Hartvik művének a történeti hitelét, a szerző fontos forrásnak tartja a győri püspök legendáját: a pápai koronaküldés révén a pápával elismertet olyan jogokat, amelyeket az antigregoriánus ferrarai Wido, IV. Henrik híve fogalmazott meg a császár érdekében, s amelyek a „két jog” tézisének a hangsúlyozásával a király számára a lelki és az evilági ügyekben való rendelkezést is lehetővé teszik.

A tanulmányok következő csoportja a 12–14. századi magyar történelem vizsgálatához szolgáltat új eredményeket. *A középkori rendiség egyes terminusainak római és kánonjogi vonatkozásairól* értekezve a rendiség politikai harcaiban fontos szerepet játszó jogelvek (a más kutató által is vizsgált „quod omnes tangit ab omnibus comprobari debet”, a „singuli et universi” kérdése, a communitas pecsétjeivel összefüggő problémák) hatását, illetve érvényesülését figyeli meg olyan fontos középkori jogforrásokban, mint az 1222-es vagy az 1231-es Aranybulla, illetve a rendi gyűlések döntésmechanizmusában (az egyes ügyek intézésében) a kánonjogi „praesentes concludunt”-elv (a testület minden tagját szabályosan meg kell idézni, s ezután a meg nem jelentek helyett, az ő ne-

vükben is határoznak a jelenlévők) megjelenését vizsgálja.

A 14. századi krónikakompozícióban III. Béláról ránk maradt rövid megjegyzés szerint az ő idejében kezdődött a petíciók útján való szólás szokása, „ahogy a római és a császári kúria teszi”. A közelmúltban több medievistánk által is vitatott (az V. István-kori krónikaíróra visszavezethető) helyet Rogerius mester ide vonatkozó tudósításához csatlakozva Gerics József (*Az írásbeli petíciók bevezetéséről szóló krónikahely magyarázatához* című tanulmányában) IV. Bélára vonatkoztatja, a római császári kúriában pedig nem a középkori bizánci vagy német-római császári udvar, hanem az ókori „Imperium Romanum” hasonló joggyakorlatát találja meg. Az írásbeli petíciók bevezetésével IV. Béla a legmodernebb (Sziciliában és Angliában is csak akkoriban alkalmazni kezdett) eljárást választotta, az élénk nemesi ellenhatás miatt azonban az 1267-es törvényben (fiaival együtt) kénytelen volt az eljárás kudarcát maga írásba foglalni.

Az irodalomtörténet kutatói kevésbé gyakran foglalkoznak az 1298-as törvényvel, amely azonban fontos történeti forrás. Ezzel egybeszerkesztve (l. Ulászló 1440. évi átiratában) maradt ránk a királyi tanács egy keltezetlen határozata, amely már régóta foglalkoztatja a kutatókat. Legutóbb Szilágyi Loránd 1312 és 1315 közé datálta a határozatot. Gerics *Árpád-kori jogintézményeket és terminológiát talál törvényhozásunk e keltezetlen termékében*. Ezzel megingatja Szilágyi kutatási eredményeit, s lehetővé teszi a határozat korábbra datálását.

A kötet két utolsó tanulmánya a (Ladányi Erzsébettel közösen írt) *Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi*

birtoklásban és A magyar királyi kúriai bírászkodás Anjou-kori történetéhez az irodalomtörténet számára szintén távolabbi társadalom-, jog- és kormányzattörténeti kérdéseket tárgyal. Érdekes, hogy míg a nemesi jogállás elnyeréséhez a saját jogcímen földet birtokló közzabadok számára megnyílt az út a 13. században, a királyi, királynéi proprius jogi helyzetű (királyi tulajdonú földön ülő) várjobbágyok hiába álltak anyagilag nagyjából a serviensekhez hasonló színvonalon, tömegesen nem tudtak bejutni a nemesek közé. Országos tekintetben nem számítottak nobilisnek a helyi (partikuláris) nemesek sem. Jogi szempontból végül az 1467. évi törvény definiálta a nemességet: „Az ország nemeseinek azokat nevezik, akiknek a királyoktól igazi nemességük, avagy magyarországi nemesi privilégiumuk van.” A nemesség jogi kereteinek a kialakítása, a nemes és a nem nemes közti különbség tudatosítása, a báróknak mint a nemesség egyik kategóriájának a (jogi) meghatározása csakúgy annak a királyi kancelláriai értelmiségi körnek tulajdonítható, amelynek tagjai a királyt nem egyszerűen „segédhivatali” alkalmazottként szolgálták. A társadalom egyes osztályainak a jogi elkülönítésén kívül legnagyobbbrészt az ő művük volt az egyes udvari ítélkező szervek (nádori, országbírói iroda, a királyi különös jelenlét bírósága) kereteinek a formálása, közülük kerültek ki az 1370-es évek kúriai reformjainak a kigondolói, akik egy-egy kormányzati újítással (a királyi nagypecsét állampecsétté alakítása, a városok feletti felsőbbírászkodás és az országbírói ítélkezés összevonása) az 1370-es években megtartották a felborulás veszélyével fenyegető politikai egyensúlyt. Ez az ország központjában tevékenykedő ér-

telmiségi réteg latin nyelvű törvényeink, okleveleink megfogalmazójaként, krónikáink, legendáink olvasójaként akkor is szoros kapcsolatban állt a latin nyelvű magyarországi írásbeliséggel, ha nem mindig gondolunk rá!

A szerző a Kumorovitz-iskola hagyományait követi: a szociológiai és a jogi szempontokat egyaránt figyelemmel kíséri; a különböző tanulmányokban – azok jellegétől függően – esetenként az egyik vagy a másik megközelítési mód kerül előtérbe. Külön érnye az általa vizsgált kérdések külföldi párhuzamainak forrásszintig kiterjedő ismerete. Így mondhatja valaki, hogy valamely kérdéskörben nem osztja Gerics álláspontját, de ugyancsak nehéz helyzetbe kerül, ha ellentétes felfogását bizonyítani akarja! A szerző azon – kevés – historikusaink egyike, aki sohasem állította tollát a napi politika szolgálatába, s így munkásságának nincs rákosista-révaista, kádárista-„aczélos” és posztkommunista „szakasz”. Szuverén egyéniség lévén tanulmányait most is úgy adta közre, ahogy annak idején megjelentek. Ritka kivételként egy 1980-ban megjelent tanulmányba olvasztva (a 158. l. 40. sz. lábjegyzetében) találhatunk 1983-ban, azaz az eredeti cikk publikálása után napvilágot látott dolgozatra való hivatkozást.

Amilyen elismeréssel szóltunk a tanulmánykötet szakmai értékeiről, oly lehangoló képet mutat a munka szerkesztése, sajtó alá rendezése. Már az előszó fél oldalán fél tucat bosszantó helyesírási és nyomdahiba található, másutt is rengeteg – esetenként értelemzavaró – hibára találunk a könyvben. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy az utóbbi években a magyar könyvkiadás szakmai színvonala általánosan romlásnak indult: a kiadó, a nyomda egyre gyakrab-

ban „takarítja meg” a színvonalas kézirat-előkészítés költségeit, bízza hozzá nem értő – de olcsó – kezekre a születő munkák „gondozását”. Így amikor a recenzens felrója a munka technikai színvonalatlanságát, könnyen lehet, hogy olyan mulasztásokat is a szerkesztőnek, a sajtó alá rendezőnek tulajdonít, amelyekben ők vétlenek, „csak” a nyomda nem követte az útmutatásait. Ismerve könyvkiadásunk mai állapotát ráadásul az is előfordulhat, hogy a közeljövőben valamely, a recenzens által írt, szerkesztett könyv is éppen úgy bővelkedni fog a hasonló hibákban...

Emellett azonban tény, hogy Gerics József könyvének sajtó alá rendezésénél olyan hibák is történtek, amelyek aligha róhatóak fel a kiadónak. Az 50. oldal 23. lábjegyzet és a 63. oldal 7. lábjegyzet Gerics József és Ladányi Erzsébet *Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmár krónikájában* című tanulmányára hivatkozik és a Magyar Könyvszemle 106. évfolyamának (1990) 93–98. lapját adja meg lelőhelyként. Amint már szó volt róla, e tanulmányt a jelen kötet is közli, aligha jelentett volna nagy feladatot beírni, hogy a 37–42. oldalon itt (is) olvasható. De hasonlóképpen megtalálható a tanulmánykötet 70. lapjának 14. lábjegyzetében a Levéltári Közlemények 33. évfolyamának (1962) 3–12. oldaláról idézett tanulmány a jelen kötet 174–184. oldalán, vagy a 115. lap 1. lábjegyzetében idézett, a Magyar Könyvszemléből (98[1982], 186–197, 299–312) átvett tanulmány a kötet 88–114. oldalán! Legalább az előző oldalon végződő tanulmánynál észre lehetett volna venni, hogy szerepel a kötetben! Ilyen figyelmen kívül sajtó alá rendezett kéziratok valósággal „felbujtják” a nyomdát a hanyag munkavégzésre!

Amint láthattuk, a kötet jó néhány tanulmánya csoportosul egy-egy nagyobb témakör (Szent István életműve, politikai küzdelmek Szent István utódai alatt, koraközépkori elbeszélő forrásaink stb.) köré, számos ponton erősen megkérdőjelezve az e témában más szerzők által írt összefoglaló munkák eredményeit. Reméljük, hamarosan Gericcs József szintéziseit is olvas-

hatjuk hazai történelmünk korai korszakairól, korai latin nyelvű történet- és irodalomtörténet-írásunkról, s megfigyelhetjük, mennyiben és hogyan lehet a szakma más művelőinek e tanulmányokban nem érintett eredményeit szerzőnk kutatásaival összhangba hozni.

Bertényi Iván

BEVEZETÉS A RÉGI MAGYAR IRODALOM FILOLÓGIÁJÁBA

Szerkesztette Hargittay Emil, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1996, 1997², 349 l.

A magyar szakos egyetemisták kitűnő tankönyvvel, a régi magyar irodalom kutatói pedig értékes kézikönyvvel gazdagodtak Hargittay Emil munkájának köszönhetően. Megszületett ugyanis végre az a tanulmány- és szöveggyűjtemény, amely összefoglalja mindazokat az alapvető tudnivalókat, amelyekkel a régi magyar filológiával foglalkozóknak tisztában kell lenniük.

Tolnai Vilmosnak a kötetben újraközölt alapvető cikke kimondja, hogy „a filológiai vizsgálat szó szerint alapvető művellete az irodalomtudománynak. ... anyaga és alapja a szöveg (textus)... célja a szövegnek mindenoldali megállapítása, hogy a teljes megértést lehetővé tegye...” (202). Egy-egy szöveg helyes és pontos interpretálása azzal a prózai feladattal kezdődik, hogy az ember egyáltalán el tudja olvasni azt, bármelyik korban keletkezett is. Jelen válogatás éppen ezért helyesen gyűjtötte egybe a paleográfiára vonatkozó legalapvetőbb tanulmányokat. Így a középkori kéziratosság korára vonatkozóan Érszegi Géza *Oklevéltan* és *Paleográfia* című cikkei adnak eligazítást, kitűnő irodalomjegyzékkel. Ezt egészíti ki Varjas Béla *Paleográfiai útmutató a 15–17. századi*

magyar nyelvű kéziratok olvasásához című írása. A régi nyomtatványok maiaktól eltérő sajátosságait foglalja össze Borsa Gedeon tanulmánya: *Gyakorlati tudnivalók a régi nyomtatványokról*. Ugyanő ad dióhéjban áttekintést a 15–17. századi magyarországi nyomdászattörténetről. Holl Béla régi nyomtatványok és töredékek meghatározásának módszerére vonatkozóan ad jó tanácsokat *Régi magyarországi nyomtatványok meghatározása* címmel.

A következő problémakör, amellyel a filológusnak szembe kell néznie, a szöveg, a szövegvariánsok és a mű kapcsolata. E tekintetben Horváth Iván *Szöveg* című írása látott újra napvilágot. A kritikai kiadásra vonatkozóan a Péter László által összeállított *Szabályzaton* kívül a legtapasztaltabb magyar textológusnak, Stoll Bélának érdekes, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* című cikkét találhatjuk meg a kötetben. Hargittay a textológiai témájú írások mellett közölte Szentmihályi János *A magyar nemzeti bibliográfia* rendszerét áttekintő összefoglalásának részleteit, hiszen a bibliográfia minden tudománynak, így az irodalomtudománynak is legalapvetőbb segédtudománya.